

4. NIKOS KAZANTZAKIS

Νίκος Καζαντζάκης, 1883–1957

Nikos Kazantzakis je první celosvětově uznávaný řecký spisovatel, který si získal široké čtenářské publikum. Jeho díla byla přeložena do více jak čtyřiceti jazyků. Společně s K. Kavafisem je vůbec nepřekladanějším řeckým autorem. Kazantzakisovo literární dílo je rozsáhlé a především různorodé, zahrnuje studie, články a filozofická pojednání, poezii, romány, cestopisy, divadelní hry a překlady z klasické řečtiny i cizích jazyků.

Kazantzakis se narodil na Krétě v Irakliu r. 1883, studoval práva v Aténách i v Paříži, kde současně sledoval přednášky francouzského filozofa Henriho Bergsona. Jeho filozofie vitalismu jej společně s filozofií Nietzscheho, s freudismem, buddhismem a marxismem významně ovlivnily a vedly k syntéze, kterou Pandelis Prevelakis nazval „hrdinským nihilismem“.

Na Kazantzakisův duchovní vývoj měl značný vliv i jeho přítel, básník Angelos Sikelianos, se kterým strávil čtyřicet dní v kláštorech na Athosu a poté spolu procestovali Řecko. Na Kazantzakise zapůsobil zejména jeho zájem o mysticismus. Společně při svých cestách snili o vytvoření nového ekumenického náboženství a zřejmě právě z této doby pramení Kazantzakisův zájem o mysticismus a askezi, který jej pak dovedl ke studiu buddhismu.

Za začátek Kazantzakisova zralého tvůrčího období je považována básnická próza *Salvatores Dei. Askeze (Salvatores Dei. Ασκητική)*, kterou on sám označil za své „vyznání víry“. Napsal ji v letech 1922 a 1923, kdy pod přímým vlivem událostí první světové války a maloasijské katastrofy opouští své nacionalistické názory (*Velká myšlenka*) a přiklání se k marxistické ideologii.

Dílo je zárodkem veškeré Kazantzakisovy následující tvorby, všechny vlivy, které na něj působily, se zde odrážejí. Sám charakterizoval o mnoho let později toto své dílo následovně:

Από τη νεότητά μου, η θεμελιακή αγωνία μου, απ' όπου πήγασαν όλες μου οι χαρές κι όλες οι πίκρες ήταν τούτη: η ακατάπαυτη, ανήλεη, εντός μου πάλη ανάμεσα στο πνεύμα και τη σάρκα. Μέσα μου παμπάλαιες ανθρώπινες και προανθρώπινες σκοτεινές δυνάμεις· μέσα μου παμπάλαιες ανθρώπινες και προανθρώπινες φωτερές δυνάμεις· κ' η ψυχή μου ήταν η παλαιίστρα όπου οι δύο τούτοι στρατοί χτυπιούνταν κ' έσμιγαν. Ένωθα πως αν ένας μονάχα απ' τους δυο νικούσε κ' εξόντωνε τον άλλον ήμουν χαμένος· γιατί αγαπούσα το σώμα μου και δεν ήθελα να χαθεί· αγαπούσα την ψυχή μου και δεν ήθελα να ξεπέσει. Μάχουμουν λοιπόν να φιλιώσω τις δύο αυτές αντίδρομες κοσμογονικές δυνάμεις, να νιώσουν πως δεν είναι οχτροί, είναι συνεργάτες και να χαρούν, να χαρώ κ' εγώ μαζί τους την αρμονία. Η αγωνία μου αυτή βάσταξε χρόνια· πήρα πολλούς δρόμους για να φτάσω στη λύτρωσή μου: το δρόμο του έρωτα, το δρόμο της επιστημονικής περιέργειας, της φιλοσοφικής έρευνας, της κοινωνικής αναγέννησης και, τέλος, το δύσκολο, γοητευτικό μονοπάτι της ποίησης. Μα είδα πως όλοι οι δρόμοι τούτοι έφερναν στην άβυσσο· με κυριέυε τρόμος, γύριζα πίσω, έπαιρνα άλλο δρόμο. Χρόνια βάσταξε η περιπλάνηση τούτη και το μαρτύριο.²⁶

26 VITTI (1994): 342.

Tento základní rozpor, který můžeme interpretovat jako střetávání dionýského a apollinského prvku, tedy neustálé hledání a sblížení protikladů, činu a extáze, užívání života a asketismu, prochází celým Kazantzakisovým dílem. Vnitřní boj, utrpení člověka, hledání víry i prostřednictvím vnějších společenských změn, které nakonec nedochází naplnění, to jsou autorova celoživotní témata.

Askeze se skládá z několika částí, je uvedena *Prologem*:

Ασκητική Πρόλογος

Ερχόμαστε από μια σκοτεινή άβυσσο. Καταλήγουμε σε μια σκοτεινή άβυσσο. Το μεταξύ φωτεινό διάστημα το λέμε Ζωή. Ευτύς ως γεννηθούμε, αρχίζει κι η επιστροφή. Ταυτόχρονα με το ξεκίνημα κι ο γυρισμός. Κάθε στιγμή πεθαίνουμε. Γι' αυτό πολλοί διαλάησαν: Σκοπός της ζωής είναι ο θάνατος. Μα κι ευτύς ως γεννηθούμε, αρχίζει κι η προσπάθεια να δημιουργήσουμε, να συνθέσουμε, να κάμουμε την ύλη ζωή. Κάθε στιγμή γεννιόμαστε. Γι' αυτό πολλοί διαλάησαν: Σκοπός της εφήμερης ζωής είναι η αθανασία.

Στα πρόσκαιρα ζωντανά σώματα τα δυο τούτα ρέματα παλεύουν:

α) ο ανήφορος, προς τη σύνθεση, προς τη ζωή, προς την αθανασία·

β) ο κατήφορος, προς την αποσύνθεση, προς την ύλη, προς το θάνατο.

Και τα δυο ρέματα πηγάζουν από τα έγκατα της αρχέγονης ουσίας. Στην αρχή η ζωή ξαφνιάζει, σαν παράνομη φαίνεται, σαν παρά φύση, σαν εφήμερη αντίδραση στις σκοτεινές αιώνιες πηγές, μα βαθύτερα νιώθουμε: η Ζωή είναι κι αυτή άναρχη, ακατάλυτη φόρα του Σύμπαντου.

Αλλιώς, πούθε η περανθρώπινη δύναμη που μας σφεντονίζει από το αγέννητο στο γεννητό και μας γκαρδώνει. φυτά, ζώα, ανθρώπους, στον αγώνα; Και τα δυο αντίδρομα ρέματα είναι άγια. Χρέος μας λοιπόν να συλλάβουμε τ' όραμα που χωράει κι εναρμονίζει τις δυο τεράστιες τούτες άναρχες, ακατάλυτες Ορμές και με τ' όραμα τούτο να ρυθμίσουμε το στοχασμό μας και την πράξη.²⁷

V první části nazvané *Πρίπρβα (Προετοιμασία)* jsou uvedeny tři povinnosti (χρέη) člověka. Povinnost poznat a přijmout omezené možnosti lidského poznání, dále následuje povinnost nasmířit se s tímto omezením a bojovat s ním a nakonec je třeba oprostít se od všech nadějí a tužeb a stát se tak svobodným:

Χωρίς μάταιες ανταρσίες να δεις και να δεχτείς τα σύνορα του ανθρώπινου νου, και μέσα στ' αυστηρά τούτα σύνορα αδιαμαρτύρητα, ακατάπαυτα να δουλεύεις. Να ποιο είναι το πρώτο σου χρέος.²⁸

Ένα καράβι είναι το σώμα μας και πλέει απάνω σε βαθιογάλαζα νερά. Ποιος είναι ο σκοπός μας;

Να ναυαγήσουμε!

27 KAZANTZAKIS (1985): 9 a 10.

28 Ibidem 13.

Γιατί ο Ατλαντικός είναι καταρράχτης, η Νέα Γης υπάρχει μονάχα στην καρδιά του ανθρώπου, και ξαφνικά, σε στρόβιλο βουβό, θα βουλιάξεις στον καταρράχη του θανάτου και συ κι όλη η γαλέρα του κόσμου.

Χρέος σου, ήσυχα, χωρίς ελπίδα, με γενναιότητα, να βάνεις πλώρα κατά την άβυσσο. Και να λες: Τίποτα δεν υπάρχει!

Τίποτα δεν υπάρχει! Μήτε ζωή, μήτε θάνατος. Κοιτάζω την ύλη και το νου σα δυο ανύπαρχτα ερωτικά φαντάσματα να κυνηγιούνται, να σμίγουν, να γεννούν και ν' αφανίζονται, και λέω:

-“Αυτό θέλω!”

Ξέρω τώρα. δεν ελπίζω τίποτα, δε φοβούμαι τίποτα, λυτρώθηκα από το νου κι από την καρδιά, ανέβηκα πιο πάνω, είμαι λεύτερος. Αυτό θέλω. Δε θέλω τίποτα άλλο. Ζητούσα ελευτερία.²⁹

V následující části s názvem *Cesta (Πορεία)* prochází lidská duše několika okruhy, stoupá po jednotlivých stupních (εγώ, ράτσα, γη, σύμπαντο). Kazantzakis zde vyjadřuje myšlenku, že člověk je součástí velkého celku, kterému se musí podřídit, je součástí své rasy, jeho ústy mluví všichni jeho předci a v jeho srdci žijí i všechny budoucí generace. Člověk tedy není svobodný, jeho povinností je uskutečnit všechny myšlenky a činy, které předchází generace nedokončily, a takto je spasit. Své zkušenosti pak předá svým potomkům, aby i oni mohli své předky překonat.

Μα μέσα μου, μια Κραυγή ανώτερη μου φωνάζει αθάνατη. Τι, θέλοντας και μη, είμαι κι εγώ, σίγουρα, ένα κομμάτι από τ' ορατό κι αόρατο Σύμπαντο. Είμαστε ένα. Οι δυνάμεις που δουλεύουν εντός μου, οι δυνάμεις που με σπρώχνουν και ζω, οι δυνάμεις που με σπρώχνουν και πεθαίνω είναι, σίγουρα και δικές του δυνάμεις.

Δεν είμαι ένα μετέωρο αριζωτο στον κόσμο. Είμαι χρώμα από το χρώμα του και πνοή από την πνοή του. Δε φοβούμαι μοναχός, δεν ελπίζω μοναχός, δε φωνάζω μοναχός μου. Μια παράταξη μεγάλη, μια φόρα του Σύμπαντου φοβάται, ελπίζει, φωνάζει μαζί μου.

Είμαι ένα πρόχειρο γιοφύρι, και Κάποιος αποπάνω μου περνάει και γκρεμίζουμαι ξοπίσω του. Ένας Αγωνιστής με διαπερνάει, τρώει τη σάρκα μου και το μυαλό μου, ν' ανοίξει δρόμο, να γλιτώσει από μένα. Όχι εγώ, Αυτός φωνάζει!³⁰

Ποιό είναι το χρέος μας; Ν' ανασηκώσουμε το κεφάλι από το κείμενο, μια στιγμή, όσο αντέχουν τα σπλάχνα μας και ν' αναπνέσουμε το υπερπόντιο τραγούδι. Να σμίξουμε τις περιπέτειες, να δώσουμε νόημα στο ταξίδι, να παλεύουμε ακατάλυτα με τους ανθρώπους, με τους θεούς και με τα ζώα, κι αργά, υπομονετικά, να μολώνουμε μέσα στα φρένα μας, μελούδι από το μελούδι μας, την Ιθάκη. Σαν ένα νησί, αργά, με φοβερών αγώνα, υψώνεται μέσα από τον ωκεανό του ανύπαρχτου το έργο του ανθρώπου.³¹

29 Ibidem 25 a 26.

30 Ibidem 33 a 34.

31 Ibidem 44.

V následujících částech *Vize a Činy* (*Όραμα a Πράξη*) představuje autor své pojetí Boha jako věčného zápasu, dalším tématem je vztah člověka k Bohu, vztah člověka k druhému člověku a k přírodě.

Ο Θεός κιντννεύει. Δεν είναι παντοδύναμος, να σταυρώνουμε τα χέρια, προσδοκώντας τη σίγουρη νίκη. Δεν είναι πανάγαθος να προσδοκούμε μ' εμπιστοσύνη πως θα μας λυπηθεί και θα μας σώσει.

Ο Θεός, μέσα στην περιοχή της εφήμερης σάρκας μας, κιντννεύει αλάκερος. Δεν μπορεί να σωθεί, αν εμείς με τον αγώνα μας δεν τον σώσουμε. Δεν μπορούμε να σωθούμε, αν αυτός δε σωθεί.

Είμαστε ένα. Από το τυφλό σκουλήκι στο βυθό του ωκεανού ως την απέραντη παλαίστρα του Γαλαξία, ένας μονάχα αγωνίζεται και κιντννεύει, ο εαυτός μας. Και στο μικρό, το χωματένιο στήθος μας, ένας μονάχα αγωνίζεται και κιντννεύει, το Σύμπαντο.³²

Poslední část s názvem *Ticho* (*Σιγή*) byla připojena později:

Σιγή θα πει: Καθένας, αφού τελέψει τη θητεία του σε όλους τους άθλους, φτάνει πια στην ανώτατη κορφή της προσπάθειας. πέρα από κάθε άθλο, δεν αγωνίζεται, δε φωνάζει. Ωριμάζει αλάκερος σιωπηλά, ακατάλυτα, αιώνια με το Σύμπαντο.³³

ΠΙΣΤΕΥΩ Σ' ΕΝΑ ΘΕΟ, ΑΚΡΙΤΑ, ΔΙΓΕΝΗ, ΣΤΡΑΤΕΥΟΜΕΝΟ, ΠΑΣΧΟΝΤΑ, ΜΕΓΑΛΟΔΥΝΑΜΟ, ΟΧΙ ΠΑΝΤΟΔΥΝΑΜΟ, ΠΟΛΕΜΙΣΤΗ ΣΤ' ΑΚΡΟΤΑΤΑ ΣΥΝΟΡΑ, ΣΤΡΑΤΗΓΟ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΣΕ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΦΩΤΕΙΝΕΣ ΔΥΝΑΜΕΣ, ΤΙΣ ΟΡΑΤΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΟΡΑΤΕΣ.

ΠΙΣΤΕΥΩ ΣΤ' ΑΝΑΡΙΘΜΗΤΑ, ΕΦΗΜΕΡΑ ΠΡΟΣΩΠΕΙΑ ΠΟΥ ΠΗΡΕ Ο ΘΕΟΣ ΣΤΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ ΚΑΙ ΞΕΚΡΙΝΩ ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΑΦΤΗ ΡΟΗ ΤΟΥ ΤΗΝ ΑΚΑΤΑΛΥΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ.

ΠΙΣΤΕΥΩ ΣΤΟΝ ΑΓΡΥΠΙΝΟ ΒΑΡΥΝ ΑΓΩΝΑ ΤΟΥ, ΠΟΥ ΔΑΜΑΖΕΙ ΚΑΙ ΚΑΡΠΙΖΕΙ ΤΗΝ ΥΛΗ. ΤΗ ΖΩΟΔΟΧΑ ΠΗΓΗ ΦΥΤΩΝ, ΖΩΩΝ ΚΙ ΑΝΘΡΩΠΩΝ. ΠΙΣΤΕΥΩ ΣΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, ΤΟ ΧΩΜΑΤΕΝΙΟ ΑΛΩΝΙ, ΟΠΟΥ ΜΕΡΑ ΚΑΙ ΝΥΧΤΑ ΠΑΛΕΥΕΙ Ο ΑΚΡΙΤΑΣ ΜΕ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ.

«ΒΟΗΘΕΙΑ!» ΚΡΑΖΕΙΣ, ΚΥΡΙΕ. «ΒΟΗΘΕΙΑ!» ΚΡΑΖΕΙΣ, ΚΥΡΙΕ, ΚΙ ΑΚΟΥΩ. ΜΕΣΑ ΜΟΥ ΟΙ ΠΡΟΓΟΝΟΙ ΚΙ ΑΠΟΓΟΝΟΙ ΚΙ ΟΙ ΡΑΤΣΕΣ ΟΛΕΣ ΚΙ ΟΛΗ Η ΓΗΣ, ΑΚΟΥΜΕ ΜΕ ΤΡΟΜΟ, ΜΕ ΧΑΡΑ, ΤΗΝ ΚΡΑΥΓΗ ΣΟΥ.

ΜΑΚΑΡΙΟΙ ΟΣΟΙ ΑΚΟΥΝ ΚΑΙ ΧΥΝΟΥΝΤΑΙ ΝΑ ΣΕ ΛΥΤΡΩΣΟΥΝ, ΚΥΡΙΕ, ΚΑΙ ΛΕΝ: «ΕΓΩ ΚΑΙ ΣΥ ΜΟΝΑΧΑ ΥΠΑΡΧΟΥΜΕ.»

ΜΑΚΑΡΙΟΙ ΟΣΟΙ ΣΕ ΛΥΤΡΩΣΑΝ, ΣΜΙΓΟΥΝ ΜΑΖΙ ΣΟΥ, ΚΥΡΙΕ, ΚΑΙ ΛΕΝ: «ΕΓΩ ΚΑΙ ΣΥ ΕΙΜΑΣΤΕ ΕΝΑ.»

ΚΑΙ ΤΡΙΣΜΑΚΑΡΙΟΙ ΟΣΟΙ ΚΡΑΤΟΥΝ, ΚΑΙ ΔΕ ΛΥΓΟΥΝ, ΑΠΑΝΩ ΣΤΟΥΣ ΩΜΟΥΣ ΤΟΥΣ, ΤΟ ΜΕΓΑ, ΕΞΑΙΣΙΟ, ΑΠΟΤΡΟΠΑΙΟ ΜΥΣΤΙΚΟ:

ΚΑΙ ΤΟ ΕΝΑ ΤΟΥΤΟ ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ!³⁴

32 Ibidem 70.

33 Ibidem 96.

34 Ibidem 97 a 98.

Askeze vyšla v r. 1927 v časopise *Anagennisi* (*Αναγέννηση*, 1926–1928), jejím ředitelem byl levicově orientovaný lingvista a dimotikista Dimitrios Glinos. Tomu, stejně jako autorovi, po vydání této básnické prózy, která byla v časopise charakterizována jako postkomunistický manifest, hrozilo soudní stíhání.

Za své stěžejní životní dílo považoval Kazantzakis rozsáhlou báseň *Odysseia* (*Οδύσσεια*, 1938, 33 333 veršů), jejíž příběh začíná tam, kde končí příběh Homérův. Kazantzakisův Odysseus po vytuženém návratu domů nenachází očekávané štěstí a klid, lid se proti němu bouří, jeho vlastní syn Télemachos usiluje o jeho život, a hrdina se proto vydává znovu na cesty. Putuje na Peloponés, zde zažívá příchod Dóřů, který předznamenává pád mykénské civilizace. Poté odplová na Krétu, v této části autor líčí minojskou kulturu, býčí hry a rituální obřady a to vše prokládá popisem bídy a strádání krétských otroků. Hrdina se pak účastní jejich krvavého povstání a to jej přesvědčí o tom, že lidská svoboda spočívá jedině v poznání. Poté se navždy loučí s Řeckem a odplová na jih, přistává u ústí Nilu, cestuje po Egyptě, kde se opět setkává s utrpením otroků, zažívá povstání thébského lidu, který vede židovka Rala (Rosa Luxemburgová), a setkává se s povstalcem Nilem (Lenin). Revoluce se nezdaří, Odysseus je vypovězen ze země a putuje se svými druhy Afrikou směrem na jih. Kazantzakis v této části opět popisuje život a zvyky místních obyvatel v afrických vesnicích. U pramenů Nilu nachází Odysseus místo, kde chce založit novou ideální obec, a do kamenných desek nechává vytesat desatero přikázání nového Boha. Odysseus pojímá Boha jako věčně se vyvíjející a bojující sílu, nejvyšší hodnotou není samo osvobození, ale neustálý a vytrvalý boj za svobodu. Jeho obec je ale zničena a on musí pokračovat v cestě, dostává se až na jižní pól a tam opět vyplouvá na moře, kde smířen se svým životem umírá.

Kazantzakisův Odysseus je, tak jako Dantův a Kavafisův hrdina, představitelem lidské touhy po nových obzorech a nových poznacích, symbolem věčného hledání. Kazantzakis ve svém díle vyjadřuje Odysseovými osudy své vlastní hledání Boha a smyslu života.

Na svém díle začal autor pracovat v r. 1925 a dokončil je v r. 1938. Při hledání inspirace procestoval mnoho míst, nejen Řecko, ale i Španělsko, Itálii, Blízký východ, plánoval cestu do Afriky, kterou však neuskutečnil, přesto se věnoval pečlivému studiu africké kultury i literatury. To vše pak využil při popisu různorodých kultur.

Kazantzakis se inspiroval také řeckou lidovou písní. Patnáctislabičný jamb ale mění na sedmnáctislabičný, který rozsahem odpovídá daktylskému hexametru. Stejným veršem pak přeložil Homérovu *Iliadu* a *Odysseiu*, na kterých pracoval společně s filologem Ioannisem Kakridisem.³⁵

Kazantzakis byl, stejně jako Sikelianos a Varnalis, přesvědčený dimotikista a aktivně působil ve *Vzdělávacím sdružení* (*Εκπαιδευτικός Όμιλος*). Jazykem jeho děl je tedy dimotiki, živý jazyk, často obohacený o dialektické prvky a idiomy. Jeho *Odysseia* je z tohoto pohledu velmi náročná, lexikálně bohatá, jak to vyžadují popisy různých kultur, mýtů, tradic a zvyků. Pro mnoho dialektických slov, idiomů i neologismů se stává pro čtenáře někdy až nesrozumitelnou.

Toto jazykově i obsahově komplikované a čtenářsky náročné dílo se také nesetkalo v Řecku s větším ohlasem, vřelejšího přijetí se ale dostalo překladu Kimona Friara do angličtiny (1958).

Následující ukázka je z šestého zpěvu, kde autor s nadsázkou popisuje setkání se Smrtí:

“Καλώς το γείτονα το Χάροντα, το μέγα κοπαδάρη-
του ψόφου ορέ και λασποκέφαλα τ’ ανθρωποπρόβατά σου!-
έλα να κάτσουμε, οι λυκάρχοντες, απόψε να τα πούμε.”
Γελούν, μιλούν για αμπέλια και σπαρτά σα δυο νοικοκυραίοι,

35 Ukázku viz v kapitole o G. Seferisovi.

μιλούν για πόλεμο και για σφαγές και μακρινά ταξίδια-
 μιλούν κι ως άγουροι που λάσσουνται για τις σφιχτές κοπέλες-
 “καλά τα στήθια της Λενιώς, καλά της Ράλας τ’ αντικνήμια,
 καλή ’ναι, Χάρο, κι η καρδιά του αντρούς η ζουρλοπαντιγιέρα!”.
 Καθίζουν στα πεζούλια της χαράς και τρων κι οι δυο και πίνουν,
 και σα σκουτάρια ξημερώματα σκουντρούν τα κρασοκαύκια-
 ολόρθος, λαγαρός ο νους του αντρούς το θάνατο αναπνέει
 σαν κάτασπρο ανοιχτό τριαντάφυλλο που το ζεσταίνει ο γήλιος-
 κι ο Χάροντας τραυλίζει, δε βαστάει, πολλά βαρύ του πέφτει
 της λεύτερης καρδιάς το μίλημα και του μυαλού το γέλιο.
 “Βλάμη, πολύ βαρύ ’ναι το κρασί, θα σηκωθώ να φύγω!”
 Παραπατάει, διαβαίνει την αυλή, σκοντάφτει στο κατώφλι,
 το άγριο κρασί τον ανακέρωσε, χτυπάει στα θυροστόμια
 κι ό,τι έφαγε ήπια τ’ αναξέρασε, λερώθηκαν οι πλάκες.
 Κι ο γείτωνάς του, εγώ, αναπαίζω τον κι άγρια του βγάνω γιούχα:
 “Καλό ’ναι, Χάροντά μου, το κρασί, καλό του νου το γέλιο,
 καλή ’ναι και του αντρούς η συντροφιά, μα θέλει παλικάρι!”»³⁶

Filozofii protikladu dionýského a apollinského elementu, které se střetávají a soupeří v každém člověku, vyjadřují následující verše z dvacátého zřěnu:

Ώρα καλή σου, αντάρτισσα καρδιά του ανεμοσκούφη ανθρώπου!
 Μες στ’ όνειρό σου ταμπουρώθηκες και πια δε θες να φύγεις
 και πια δεν καταδέχεσαι τη γης, αϊτέ, να περπατήσεις!
 Γιομάτος φρόνηση και φόβο ο νους ζεμένος στην ανάγκη-
 μα εσύ, καρδιά μου, το ’χεις δίπορτο, κι όντας σε σφίξει η πίκρα,
 την άλλη πόρτα, την ολόχρυση, της φαντασίας ανοίγεις,
 και σαν παγόνη βγαίνει η λευτεριά και περπατάει στις στράτες.³⁷

Kazantzakis se proslavil především svými romány, které napsal až v pozdějším věku a které sám nepovažoval za nejpodstatnější část svého díla. Napsal jich celkem osm, z nichž šest bylo přeloženo do češtiny. Všechny vznikly po druhé světové válce, v českém překladu vycházely od konce 50. let až do začátku let 90.

V následující ukázce z autobiografického románu *Hlášení El Grecovi* (*Αναφορά στον Γκρέκο*, 1961, čes. 1982) autor popisuje svou první návštěvu základní školy:

Ήμουν σαν ένα μικρό καταστολισμένο σφαγάρι κι ένιωθα μέσα μου περφάνια και φόβο. Μα το χέρι μου ήταν σφηνωμένο βαθιά μέσα στη φούχτα του πατέρα μου κι αντρευνόμουν. Πηγαίναμε, πηγαίναμε περάσαμε τα στενά σοκάκια, φτάσαμε στην εκκλησιά του Αϊ-Μηνά, στρίψαμε, μπήκαμε σ’ ένα παλιό χτίρι, με μια φαρδιά αυλή κι ένα κατασκοπισμένο πλατάμι στη μέση. Κοντοστάθηκα, δειλίασα. Το χέρι μου άρχισε να τρέμει μέσα στη μεγάλη ζεστή φούχτα.

36 KAZANTZAKIS (2011): Σ, 1275-1295.

37 KAZANTZAKIS (2011): Υ 302-308.

Ο πατέρας μου έσκυψε, άγγιξε τα μαλλιά μου, με χάιδεψε. Τινάχτηκα. Ποτέ δε θυμόμουν να μ' έχει χαιδέψει. Σήκωσα τα μάτια και τον κοίταξα τρομαγμένος. Είδε πως τρόμαξα, τράβηξε πίσω το χέρι του:

- Εδώ θα μάθεις γράμματα, είπε, να γίνεις άνθρωπος. Κάμε το σταυρό σου.

Ο δάσκαλος πρόβαλε στο κατώφλι. Κρατούσε μια μακριά βίτσα και μου φάνηκε άγριος, με μεγάλα δόντια, και κάρφωσα τα μάτια μου στην κορφή του κεφαλιού του να δω αν έχει κέρατα, μα δεν είδα, γιατί φορούσε καπέλο.

- Ετούτος είναι ο γιος μου, του 'πε ο πατέρας μου.

Ξέμπλεξε το χέρι μου από τη φούχτα του και με παράδωκε στο δάσκαλο.

- Το κρέας δικό σου, του 'πε, τα κόκαλα δικά μου. Μη τον λυπάσαι, δέρνε τον, κάνε τον άνθρωπο.

- Έγνοια σου, καπετάν Μιχάλη. Έχω εδώ το εργαλείο που κάνει τους ανθρώπους, είπε ο δάσκαλος κι έδειξε τη βίτσα.³⁸

Román *Kristus znovu ukřižovaný* (*Χριστός ξανασταυρώνεται*, švédsky 1950, řec. 1954, čes. 1958) je inspirovaný maloasijskou katastrofou a následnou deportací jednoho a čtvrt milionu Řeků z Malé Asie. Autor se však nesoustředí na konflikt národnostní ani náboženský, ale na konflikt sociální. Nestojí tu proti sobě Řekové a Turci, ale obyvatelé bohaté řecké vesnice, kteří žijí s tureckými pány v poměrně klidné symbióze, a chudí řečtí vyhnanci, kteří svým příchodem ohrožují klid a blahobyt starousedlíků. Hlavní postavou je chudý pastýř Manolios, kterému je při blížících se pašijových hrách určena postava Krista. Manolios se s postavou Spasitele ztotožňuje, bere na sebe utrpení bližních a obětuje se pro ně.

V následujících úryvcích promlouvá kněz Fotis a povzbuzuje uprchlíky:

Θα βρούμε, εκεί που πάμε, το Θεό. Και θα τον βρούμε, όχι όπως τον παριστάνουν όσοι δεν τον είδαν ποτέ τους, ένα ροδομάγουλο γέρο, που κάθεται μακάρια σε πουπουλένια σύννεφα και προστάζει. Μα σα μικρή φωνή που τινάζεται από τα σωθικά μας και σηκώνει πόλεμο.³⁹

Bohuslav Martinů, kterého pojilo s Kazantzakisem hluboké přátelství a porozumění, ve svém anglickém libretu k opeře *Řecké pašije* napsané na námět tohoto románu zdůrazňuje duchovní ráz díla, sociální kritika se dostává do pozadí. Martinů při práci na libretu s Kazantzakisem úzce spolupracoval, následující ukázka je z dopisu, který mu adresoval v říjnu roku 1954:

Milý pane Kazantzakisi,

Nice, 21. října 1954

pracoval jsem na námětu a předkládám Vám svou představu o hudební adaptaci. [...] Děj se prakticky soustředí na postavu Manoliose a na jeho duchovní proměnu až po vyvrcholení a na další tři osoby: Fotise, Kateřinu a Janakose a zvláště na sbor. V podstatě to bude opravdová pašijová hra.⁴⁰

38 KAZANTZAKIS (1998): 53.

39 KAZANTZAKIS (2003): 360.

40 BŘEZINA, DOSTÁLOVÁ (2003): 54 a 55.

Románu *Poslední pokušení* (Ο τελευταίος πειρασμός, švédsky 1952, řec. 1955, řes. 1987) se dostalo nejkontroverznějšího přijetí z celého Kazantzakisova díla. Autorův nakladatel Jannis Gudelis takto popsál okolnosti jeho vydání a reakci pravoslavné církve:

Ύστερα απ' αυτό, πήγα να επισκεφτώ τον Καζαντζάκη, διότι επρόκειτο να πάρω τα χειρόγραφα του «Τελευταίου Πειρασμού», του πιο αντίθετου προς την εποχή, και ιδιαίτερα προς την Εκκλησία, έργου. Πήρα το αεροπλάνο και πήγα στην Αντίμπ. Του είπα: Εξέδωσα το «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται», έχουμε αυτές τις αντιδράσεις, μας απειλούν· δεν με πειράζει. Ομως τώρα μου δήλωσαν καθαρά και ξάστερα στην Ιερά Σύνοδο ότι θα με αφορίσουν και δεν με πειράζει, δεν ήρθα να σας πω αυτό το πράγμα, αλλά δεν θα μπορέσει να προχωρήσει. Με κοιτάζει λοιπόν ο Καζαντζάκης πίσω απ' τα γυαλιά του και μου λέει: «Αυτή ήταν η γενναϊότητά σου; Θα τα σταματήσεις;» Σηκώνομαι και φεύγω κατευθείαν. Με κυνηγούσε: «Εγώ εδώ το έχω το χειρόγραφο, αν θες το παίρνεις». Το παίρνω, υπογράψαμε ένα συμπληρωματικό συμβόλαιο και ήρθα στην Αθήνα. Πήγα στο τυπογραφείο των αδελφών Ρόδη και έδωσα να τυπώνουν το έργο. Είχα την προνοητικότητα να μην δώσω τα πρώτα κεφάλαια, οπότε όταν θα τελείωνε το έργο, τότε θα τυπωνόταν: Νίκου Καζαντζάκη: «Ο Τελευταίος Πειρασμός», το πρώτο τυπογραφικό, και κατευθείαν θα οδηγείτο στην αγορά. Κατά σύμπτωση, στο ίδιο τυπογραφείο τύπωνε ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος το βιβλίο μεταφυσικής «Προλεγόμενα» και τα τυπογραφικά του Καζαντζάκη βρισκόντουσαν δίπλα. Ο Κανελλόπουλος, άνθρωπος πνευματικός, ήξερε τι ήταν· μόλις το είδε και το κοίταξε καλά καλά κατάλαβε και φωνάζει τον φίλο του τον Ρόδη και του λέει: «Έχεις υπόψη σου τι τυπώνεις;». «Ένα βιβλίο του Γουδέλη». «Βρε τι ένα βιβλίο, είναι γι' αυτό που χαλάει ο κόσμος, έτσι και έτσι». «Τι;» λέει ο Ρόδης, «Παναγία μου, είναι αυτό που γράφουν οι εφημερίδες;». Έρχεται, λοιπόν: «Ελα, πάρε γρήγορα απ' το τυπογραφείο μου τα αφορισμένα βιβλία, δεν θέλω ούτε να με πληρώσετε». «Κάτσε, ρε χριστιανέ μου, σε έχω πληρώσει, αλλά να σου πληρώσω και οτιδήποτε πρόσθετα». «Τίποτα, για ένα βιβλίο να κάψω εγώ το εργοστάσιό μου;».

Τα μαζεύω σαν πρόσφυγας και έρχομαι σε ένα άλλο τυπογραφείο, απέναντι από το Χημείο, όπου με ξέρανε ως χημικό, ενός Λουκά. Εκεί τύπωσα το πρώτο τυπογραφικό, δόθηκε στη βιβλιοδεσία και έσκασε μπόμπα ότι κυκλοφορεί «Ο Τελευταίος Πειρασμός». Σε μισή μέρα πουλήθηκαν κάπου 1.750 αντίτυπα, την άλλη μέρα το ίδιο. Ετοιμαζόταν πλέον ο αφορισμός, αλλά ο Καζαντζάκης είχε την τύχη να περνάει από τη Γαλλία η ισχυρότερη γυναίκα της Ελλάδας, η Φρειδερίκη. Ήταν φίλη της Μαρίας Βοναπάρτη, που είχε παντρευτεί, ως γνωστόν, τον Γεώργιο τον μουστακαλή, τον άλλοτε Ύπατο Αρμοστή της Κρήτης. Μ' αυτόν είχε φιλίες ο Καζαντζάκης και με τη Μαρία Βοναπάρτη, στην οποία είναι αφιερωμένος «Ο Τελευταίος Πειρασμός». Τον κάλεσε λοιπόν η Βοναπάρτη τον Καζαντζάκη, ότι ήταν επιθυμία τής βασιλομήτορος να τον γνωρίσει, και μια ολόκληρη νύχτα στο «Σεντρούμ» ο Καζαντζάκης γοήτευσε τη Φρειδερίκη, συζητήσανε, φωτογράφοι και απ' το Παρίσι και από παντού τούς είχαν βγάλει φωτογραφίες, και μία απ' αυτές έφτασε και στην Αθήνα. Οπότε, όταν είδαν τη Φρειδερίκη με τον Καζαντζάκη κοπήκαν όλοι· δεν τόλμησε να μιλήσει κανείς και «Ο Τελευταίος Πειρασμός» κυκλοφορούσε άνετα, αλλά η κυκλοφορία του έπεσε πολύ κάτω απ' τον «Ζορμπά», πολύ κάτω απ' τον «Καπετάν Μιχάλη», πολύ κάτω απ' το «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται», γιατί ήταν ένα βιβλίο πολύ βαρύ, τουλάχιστον για την εποχή εκείνη.⁴¹

41 GUDELIS (2007).

Kazantzakisova díla *Kapitán Michalis, svoboda, nebo smrt* (Καπετάν Μιχάλης, ελευθερία ή θάνατος, 1953, čes. 1960), *Kristus znovu ukřižovaný* a *Poslední pokušení* byla v r. 1954 dána Vatikánem na index zakázaných knih, ortodoxní církev zakázala šíření románu *Poslední pokušení* v Řecku a obvinila autora z deformace pravd evangelií a hlásání myšlenek socialismu a komunismu.

Samotný Kazantzakis v dopisu švédskému překladateli Börje Knösovi z r. 1952 charakterizoval své dílo následujícími slovy:

Hlavní a téměř jediné téma celého mého díla je boj člověka s Bohem, neústupný, neuhasitelný boj nahého červa jménem „člověk“ proti hrozné moci a temným silám v něm a kolem něho, tvrdošijnost tohoto boje a vytrvalost malé jiskry v úsilí překonat nekonečnou noc, zápas o změnu tmy v světlo, otroctví v svobodu.⁴²

42 Převzato z DOSTÁLOVÁ (1987): 445.